

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ƏFSANƏ NƏSİMİ QIZI QULİYEVA

MÜASİR TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ
İQTİSADİYYAT TERMİNLƏRİ

5710.01 - **Türk dilləri**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2015

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin Türk filologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Rüfət Əsrəf oğlu Rüstəmov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Sayahı Allahverdi qızı Sadıqova**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Həbib Adil oğlu Mirzəyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «17 ___» __03__ 2015-ci il saat «___» Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «___» _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. İctimai iqtisadi həyatda baş verən dəyişikliklər ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin bərqərar olunması, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə bağlı iqtisadi terminologiya gündən-günə inkişaf edərək terminoloji sistemi zənginləşdirir. Bu baxımdan terminologiyada daha tez dəyişən, iqtisadi münasibətləri əks etdirən, yeni yaranan anlayış və məfhumları işarələyən iqtisadiyyat terminləri türk və Azərbaycan dillərində zənginləşmə imkanlarına görə daha fəaldır. Bu isə öz növbəsində, dilimizin bu sahəyə dair terminoloji bazasındakı həmin keyfiyyət və kəmiyyət dəyişmələrinin müqayisəli şəkildə araşdırılmasının aktuallığını şərtləndirir. Azərbaycanın sovet təsərrüfat sistemindən yeni iqtisadi münasibətlər sistemə keçməsi, beynəlxalq maliyyə-ticarət əlaqələrinə qoşulması və bu kontekstdə qloballaşan dünyanın iqtisadi münasibətlərini mənimsəmək yolunda uğurlu addımlar atması dilimizin terminoloji bazasında əsaslı yeniləşmələrə yol açmışdır. Qloballaşan dünyanın iqtisadi münasibətlər terminologiyasını ifadə edən interleksemlər ağırlıq təşkil etsələr də, əsl türk sözlərinə istinad edən və bir çox halda Türkiyə türkcəsinin təsiri ilə formalaşan iqtisadiyyat terminləri də yer alır. Son onilliklər ərzində dilimizin terminologiyasının zənginləşməsində türk dillərindən və xüsusilə də, müasir türk dilindən mənbə kimi istifadə meyilləri geniş yayılmışdır. X.Qasımova və bir çox başqa tədqiqatçıların fikrinə görə, hətta bir sıra hallarda müasir türk dilinin təsiri terminoloji sistemdə ənənəvi rus-Avropa alınmaları ilə türk terminlərinin paralel istifadəsini şərtləndirmişdir.¹ Məhz bu proses iki qohum dilin – müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin müqayisəli təhlilini şərtləndirən cəhətlərdəndir. Bu baxımdan türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminlərinin müqayisəli şəkildə araşdırılması tədqiq etdiyimiz dillərdə bu terminlərin uyğun və fərqli cəhətlərinin ortaya çıxarılmasında, onların işlənmə sferalarının müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Azərbaycan dilində terminoloji leksika bu sahənin digər qatları ilə müqayisədə daha ətraflı və geniş tədqiq olunmuşdur.² Bu tədqiqatlarda terminoloji leksikanın nəzəri məsələləri, sahə termi-

¹ Qasımova X.A. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri, Bakı: Elm, 2009. 125 s. http://www.anl.az/el/q/qx_miadyei.pdf, 29-30

² Qasimov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları, Bakı: Elm, 1976; Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası, Bakı, Elm, 2011; İsmayılova M. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili, Bakı: "Ozan", 1997; Qasimov İ. Azərbaycan terminologiyası, Bakı: "Nurlan", 2007;

nologiyasının problemləri ön plana çəkilməmiş, bir sıra tədqiqatlarda Azərbaycan dilinin terminoloji sistemi qohum və yaxud yad dillərin terminoloji sistemi ilə müqayisədə araşdırılmışdır.¹ Son illərdə türk və Azərbaycan dillərinin istər qrammatik quruluşunun, istərsə də leksikasının müqayisəli aspektdə araşdırılması xüsusilə aktuallaşmışdır.² Problemin həmişə gündəmdə olmasına təkan verən amillərdən biri də hələ keçən əsrin 90-cı illərində ortaya atılmış ortaq türk dili problemidir. Bu baxımdan əminliklə söyləmək olar ki, türk dillərinin ortaq sahə terminologiyalarının formalaşmasında müasir türk və Azərbaycan dillərinin iqtisadiyyat terminlərinin müqayisəli tədqiqi xüsusi əhəmiyyət və aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin müqayisəli tədqiqidir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilmişdir:

- müasir türk və Azərbaycan dillərində terminoloji leksikanın, o cümlədən də iqtisadiyyat terminlərinin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, bu qrupa daxil olan leksik qatın məhdud istifadə dairəsinə malik digər leksik qatlardan fərqli xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq;

- müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq, buraya daxil olan sözlərin tematik qruplarını müəyyənləşdirmək;

- müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında semantik üsuldən istifadə faktlarını araşdırmaq, hər iki dildəki iqtisadiyyat terminlərində metafor, məna daralması və ya genişlənməsi zəminində meydana gələn istilah yaradıcılığının müqayisəli təhlilini aparmaq, həmin faktların sırasında hazır şəkildə mənimsənilən və ya dilinin öz daxili imkanları hesabına formalaşan məcazlaşma faktlarını müqayisəli aspektdə araşdırmaq;

- müasir türk və Azərbaycan dillərində sadə quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərini araşdırmaq, bu qrupa daxil olan sözlər içərisində daha çox işləkliyə malik fonetik strukturları müəyyənləşdirmək;

- müasir türk və Azərbaycan dillərində düzəltmə quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərini araşdırmaq, bu terminlərin hər bir dildə hansı morfemlər vasitəsilə formalaşdığını aydınlaşdırmaq;

¹ Mirzəyev H.A. Azərbaycan dilində kargüzarlıq terminləri, NDA, Bakı: 2001; Hacıyeva İ.H. Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyası, NDA, Bakı: 1998.

² Allahverdiyeva G.T. Türk və Azərbaycan dillərində hüquq terminologiyasının formalaşması və inkişafı, NDA, Bakı: 2005; Rüstəmov C.R. Müasir türk və Azərbaycan dillərində diplomatik terminlərin struktur-semantik təhlili, NDA, Bakı: 2006 və s.

- hər iki dildə mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərini həm leksik-semantik, həm də struktur (komponentlərin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması baxımından) araşdırmaq;

- müasir türk və Azərbaycan dillərində söz birləşmələri modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərini həm leksik-semantik, həm də struktur baxımından araşdırmaq və s.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı müasir türk və Azərbaycan dillərində işlənən iqtisadiyyat terminləridir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərini müqayisəli şəkildə təhlil etmək, yaranma üsullarını və mənbələrini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın əsas mənbəyi. Tədqiqatın mənbələrini türk və Azərbaycan dillərinə məxsus nəzəri, leksikoqrafik, iqtisadiyyata dair elmi və publisistik dil materialları təşkil edir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işinin xarakterindən asılı olaraq dissertasiya işində həm təsviri, həm də tarixi-müqayisəli metodlardan, eləcə də struktur, etimoloji və tipoloji təhlil üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminləri bu dissertasiya işində ilk dəfə olaraq müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Təqdim edilən tədqiqat işi çərçivəsində, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq iki qohum dildəki iqtisadiyyat terminlərinin ortaq və fərqli mənbə mənimsənilməsinin xüsusiyyətlərini, interleks faktorunun hər iki dilin müasir iqtisad terminologiyasının formalaşmasındakı rolunu, terminlərin leksik paralellik situasiyasında işlənmə xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə araşdırmaq mümkün olmuşdur. Tədqiqat nəticəsində terminoloji leksikanın xarakterik xüsusiyyətləri, müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminlərinin leksik-semantik, tematik, mənsə xüsusiyyətləri aydınlaşdırılmış, kalka üsulu ilə formalaşan terminlərin struktur variantları araşdırılmışdır. Dissertasiya türk dillərinin ortaq termin yaradıcılığı çərçivəsində, haqqında bəhs edilən sahə terminlərinin sistemləşdirilməsi baxımından, ilk sistemli araşdırma təcrübəsi kimi də səciyyələndirilə bilər.

Tədqiqatın əsas müddəaları. Tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakılardır:

1. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminləri sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşludur.

2. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminləri türk və əcnəbi mənsəlidir.

3. Orfoqrafik baxımdan türk və Azərbaycan dillərində işlənən alınma iqtisadiyyat terminləri iki qrupa bölünür: a) fonetik dəyişikliyə uğrayanlar;

b) fonetik dəyişikliyə uğramayanlar.

4. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında kalka üsulu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

5. Türk və Azərbaycan dillərindəki alınma iqtisadiyyat terminləri iki böyük qrupda təsnif edilir: a) ərəb və fars mənsəli alınma iqtisadiyyat terminləri; b) Avropa mənsəli alınma iqtisadiyyat terminləri.

6. Morfoloji baxımdan türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında ortaq və fərqli morfemlər iştirak edir. Feil qrupu sözlər hər iki dildə iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında ad qrupu sözlərdən daha məhsuldardır.

7. Mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminləri əsasən iki üsulla yaranır: a) leksik-sintaktik; b) morfoloji-sintaktik.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat çərçivəsində müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminlərinin ilk sistemli müqayisəli araşdırmasının təqdim edilməsi onun mühüm nəzəri əhəmiyyətini müəyyənləşdirmiş olur. Belə ki, müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminləri ilk dəfə olaraq müqayisəli aspektdə araşdırıldığı üçün dissertasiya işində əldə olunan nəticələr bu istiqamətdə yazılacaq tədqiqat işləri üçün baza rolunu oynaya bilər. Qohum dillərdə iqtisadiyyat terminlərinin araşdırılması zamanı dissertasiyanın həm materiallarından, həm də əldə edilən nəticələrindən yararlanmaq mümkündür. Müasir türk və Azərbaycan dillərində, o cümlədən də, digər qohum türk dillərində iqtisadiyyat terminlərinin unifikasiyası baxımından tədqiqat işinin müddəaları və nəticələri böyük nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Praktiki cəhətdən isə, dissertasiya işi çərçivəsində əldə edilən nəticələrdən konkret sahə lüğətlərinin, o cümlədən ikidilli tərcümə və izahlı lüğətlərin tərtibində istifadə edilə bilər. Habelə iqtisadiyyata və dilçiliyə aid dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, ixtisas kursu və seminarlarının aparılmasında tədqiqat işində əldə olunan nəticələrdən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Türk filologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın elmi-nəzəri müddəaları kafedranın və universitetin elmi seminarlarında, eləcə də universitetin elmi konfranslarında məruzə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı müxtəlif dövrü nəşrlərdə, o cümlədən 5-i xaricdə olmaqla, 14 məqalə və tezis nəşr edilmişdir.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş elmi-nəzəri ədəbiyyatın və mənbələrin siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, tədqiqatın obyektı və predmeti, metodu, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, aprobeiasiyası, eləcə də dissertasiya işinin quruluşu barədə məlumat verilir.

Dissertasiya işinin I fəslı “**Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin leksik-semantik və mənşə xüsusiyyətləri**” adlanır və 5 yarımfəsiləndən ibarətdir. I yarımfəsil “**Müasir türk və Azərbaycan dillərində terminoloji leksikanın xarakterik xüsusiyyətləri**” adlanır. Ümumiyyətlə dünyanın bütün inkişaf etmiş dillərinin leksik sistemində terminoloji leksika əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Qloballaşan müasir dünyamızda inkişaf etmiş heç bir dili elmi üslubsuz, elmi üslubu isə terminsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Türk dilçiliyi ilə müqayisədə Azərbaycan dilçiliyində terminologiyanın nəzəri məsələləri daha çox tədqiq olunmuşdur. Bu sahədə M.Ş.Qasımovun, M.İsmayılovanın, S.Sadıqovanın və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək olar. Azərbaycan dilçiliyində uğurlu həllini tapmış bir çox terminoloji məsələ türk dilçiləri arasında hələ də mübahisəli qalmaqdadır.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində istifadə olunan terminlərin, o cümlədən də iqtisadiyyat terminlərinin ümumişlək leksikadan bir sıra fərqli xüsusiyyətləri mövcuddur. Bizim fikrimizcə, terminləri ümumişlək sözlərdən fərqləndirən ən mühüm xüsusiyyətlərə aşağıdakıları aid etmək olar.

1. Ümumişlək sözlər ədəbi dilin bütün üslublarında istifadə olunduğu halda, terminlər daha çox elmi üslub ilə bağlı olur.

2. Terminologiyaya həsr olunmuş əsərlərdə terminlərin nominativ funksiya daşdığı, başqa sözlə desək, elm və texnika ilə bağlı real gerçəklikdəki əşya, hadisə və prosesləri adlandırması xüsusi qeyd edilir. Əslində sözün ən birinci funksiyası onun nominativ funksiyası, yəni adlandırma funksiyasıdır.

3. Ümumişlək sözlərdən fərqli olaraq terminlər standartlaşdırılır. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, müasir dövrdə dünya dillərində yeni yaranan sözlərin çox böyük bir qismini terminlər təşkil edir.

4. Ümumişlək sözlər emosional və ekspressiv çalarlara malik olduqları halda, terminlərə belə xüsusiyyət yaddır. Bilməliyik ki, terminlər daha çox elmi üslubda istifadə olunur.

5. Ümumişlək sözlər çoxmənalılığa malikdir. Bu isə terminoloji leksika üçün çoxmənalılıq yolverilməz haldır. Onlar yalnız təkmənalı ola bilərlər.

6. Terminlər kontekstdən asılı olmur və heç bir vaxt mətnaltı mənə daşmır.

7. Ümumişlək sözlərdən fərqli olaraq terminlər müəyyən sahəyə aid olurlar.

8. Terminlər yaranma mənbələri, üsulları və vasitələrinə görə ümumişlək sözlərdən fərqlənir.

9. Terminlərin istifadəsində distributiv məhdudiyət özünü göstərir.

Bütün bunlara əsaslanaraq terminləri dilin leksik sistemində xüsusi yeri olan leksik qat kimi dəyərləndirmək mümkündür.

İkinci yarımfəsil “Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri” adlanır. Burada müxtəlif sahələrə aid göstərilmiş terminlərin leksik-semantik təhlili verilir.

Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminləri tematik baxımdan aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır: 1.Beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların adlarını bildirənlər. 2.Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə müxtəlif məfhum və anlayışları ifadə edən terminlər. 3.Bank fəaliyyətində istifadə olunan iqtisadiyyat terminləri. 4.İqtisadi təlim və nəzəriyyələrin adlarını bildirən terminlər. 5.Vergi və rüsumlarla bağlı iqtisadiyyat terminləri. 6.İqtisadiyyatın planlaşdırılması ilə bağlı terminlər. 7.Sığorta fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadiyyat terminləri. 8.İqtisadiyyatın maliyyə-kredit sahəsi ilə əlaqədar olan terminlər. 9. İstehsal və istehlak prosesi ilə bağlı iqtisadiyyat terminləri. 10.Ticarət və xidmət sahələri ilə bağlı iqtisadiyyat terminləri. 11.Nəqliyyat və rabitə sahəsi ilə bağlı iqtisadiyyat terminləri.

Üçüncü yarımfəsil “Müasir türk və Azərbaycan dillərində semantik üsulla yaranan iqtisadiyyat terminləri” adlanır. Müasir türk və Azərbaycan dillərinin iqtisadiyyat terminləri sistemində morfoloji, sintaktik, kalka üsulları və eləcə də abbreviativ qısaltmalar vasitəsilə yaranan söz yaradıcılığı növləri ilə paralel olaraq, semantik üsulla termin yaradıcılığı növü də öz işləkliyini nümayiş etdirir. Hər iki dildə həm mənə genişlənməsi, həm mənə daralması, həm də müxtəlif faktorlu (forma, məkan, zaman və s.) bənzərliyə istinadən mənə köçürmələri əsaslı iqtisadiyyat terminlərinə təsadüf etmək olar. Məsələn, müasir türk dilində: *Akıllı şifre*; *Avcı şubə*; *Boğa piyasası*; *Canlı kredit*; *Cüzdan payı* (FT); Azərbaycan dilində *Vərəqə*; *“Yalın” mövqə*; *Yastı gəlirli istiqraz* (MBTL) və s. semantik üsulla meydana gələn iqtisadiyyat terminləri sırasında müasir türk dilində *zehir hapı* və *zəhər həbi* istilahı xüsusi maraq doğurur. Müasir türk və Azərbaycan dillərində analogi mənə yükünü ifadə edən bu söz birləşməsi “Şirkət üçün arzu olunmaz alış təklifinin qarşısının alınması məqsədilə istifadə olunan strategiya” anlamını əks etdirir. Bir çox alimlər dəfələrlə *iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında metaforikləşmənin mühüm əhəmiyyətini* (kursiv bizimdir. – Ə.Q.) vurğulamışlar. Belə ki, metaforikləşmə həm universal, həm də

spesifik dünya qavrayışı vasitəsidir”.¹ Doğrudan da, terminologiya sahəsindəki və eləcə də müxtəlif dillərin iqtisadiyyat terminləri sisteminə dair araşdırmalarda məcazlaşma faktorunun rolu tədqiqatçıların xüsusi marağına səbəb olmuşdur.² V.S.Voropayeva bu iqtisadi münasibətlər sistemini əhatə edən sahəyə dair istilahlarda məcazlaşmanın xüsusiyyətlərinə dair yazır: “Termin sisteminin formalaşmasında iştirak etməklə metafora, söz yaradıcılığına görə, yeni və qeyri-standart anlayışların yaranmasına kömək edir. Bununla da, o (metafora – Ə.Q.) *təkrar nominasiyaya* (kursiv bizimdir. – Ə.Q.) uğramış dil vasitələri inventarı yaradıcılığı vasitəsinə təcəssüm etdirir”.³ Doğrudan da, iqtisadiyyat terminləri sisteminə “daxil olan” hər hansı nominasiya vahidinin yeni və fərqli implikasiya “zəncir”i yaratması təkrar nominasiya hadisəsini meydana gətirir. Məsələn, “*ağ cəngavər*” və ya “*qara cəngavər*” anlayışlarının ilkin lüğəvi izahı “müəyyən rəng palitralı əba geymiş orta əsr döyüşçüsü” mənasını verdiyi halda, iqtisadiyyat terminləri sistemi tərəfindən mənimsənilməkdə həmin söz birləşmələrinin təkrar nominasiyası mümkün olur. Belə ki, “*ağ cəngavər*” birləşməsinin bu iqtisadi münasibətlər sisteminə “rəqib tərəfindən ələ keçirilmək təhlükəsindən qorunmaq üçün şirkət tərəfindən axtarılan potensial dost alıcı və ya müəyyən bir şirkətə kömək etmək niyyətində olan korporasiya, şəxsi kompaniya və ya fiziki şəxs” (MBTL) mənasını ifadə etdiyini, “*qara cəngavər*” birləşməsinin isə “müəyyən şirkətin udulması haqqında həmin şirkətin özü üçün arzuolunmaz təkliflə çıxış edən hüquqi və ya fiziki şəxs” mənasını əks etdirdiyi məlumdur (MBTL). Təhlillərimiz onu da göstərir ki, interleksemin kalkası zamanı bəzi hallarda məcazlaşma qoruna bildiyi kimi, bir çox hallarda məcazlaşma mənimsənilməyə də bilər. Müasir türk dilində beynəlxalq maliyyə terminologiyasında *Hunter branch*, yəni hərfən “*ovçu şöbə*” kimi nominasiya qazanmış vahid müasir türk dilində də, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, eyni metaforik anlamı əks etdirir: *Avcı şube* (FT). *Iron triangle* beynəlxalq maliyyə termininin dilimizdə işlədilən qarşılığında məcazlaşma

¹ Стожок Е.В. Концептуализация этапов жизненного пути объекта и ее терминологическое выражение в английской экономической терминологии, автореф. диссер... канд. наук., М., 2011; 17

² Даһа ətraflı bax: Жебрунова Л.А. Метафоризация как модель терминообразования в рамках семантического поля «страхования» (на материале русского и английского языков) // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта, 2010, №2, с.62-65

³ Воропаева В.С. Особенности метафоризации как способа терминообразования в итальянском и русском языках // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 22 (203). Вып. 46.; с.25

anlamının tam şəkildə qorunduğunu görürük. Belə ki, “*Dəmir üçbucaq*–üç qrupdan ibarət kooperasiya: birinci qrup səlahiyyət verir, ikinci qrup idarə edir, üçüncü qrup gəlir götürmək marağı olan qrup” (MBTL) mənasını ifadə edir.

Azərbaycan dilçiliyi ilə müqayisədə türk dilçiliyində iqtisadiyyat terminlərinin elmi baxımdan araşdırılmasını və eləcə də ayrıca lüğət şəklində nəşrini qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Bu cəhəti nəzərə alan H.Zülfikar yazır: “Tarix boyunca ticarət həyatının içərisində olan və bu yolda tarix boyunca bir çox terminlər yaradılıb istifadə edilən türklər Cümhuriyyət dövründə iqtisadiyyat və ticarətlə bağlı terminləri türkcə ifadə etmə probleminə, təəssüf ki, geri qalmışlar. Bu gün istifadədə olan bank işi ilə bağlı terminlər bu vəziyyəti göstərməyə kifayət edir”.¹ Oxşar fikir A.Karahan tərəfindən də söylənilmişdir: “Osmanlı dövləti və Cümhuriyyətimizin ilk illərində türkcə də olan ərəb və fars mənşəli sözlər Dil Devrimi və özləşmə prosesi ilə böyük ölçüdə türkcələşdirilmişdir. Lakin buna qarşı sonradan da Qərb dillərindən dilimizə keçən və yaxud keçməkdə olan sözlər problemi başlamışdır”.²

Birinci fəslin dördüncü yarım fəslə “Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin mənşə xüsusiyyətləri” adlanır. Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminlərini mənşə baxımından iki qrupa ayırmaq olar: a) türk mənşəli sözlər; b) alınma sözlər. Bu dillərdəki türk mənşəli iqtisadiyyat terminlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür: 1.Sadə quruluşa malik iqtisadiyyat terminləri. Müq. et: türk dilində: *oran* (“nisbət”), *altın, yük, takas* (“mübadilə”); azərbaycan dilində: *pay, yük, mal* və s. 2.Düzəltmə quruluşa malik iqtisadiyyat terminləri. Müq. et: türk dilində: *gümrükçü* “gömrükçü”, *oynaklıq* “qiymət dəyişkənliyinin ifadəsi”, *bunalım* “böhran”, *kuşatma* “blokada”, *anlaşma* “müqavilə”; azərbaycan dilində: *komisyoncu, rentabelli, alış, satış, örtük* və s. 3. Mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminləri. Müq. et: türk dilində: *arazanc, iç-düzey, işgücü*; azərbaycan dilində: *çeksaxlayan, borcalan, alqı-satqı* və s. 4. Söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminləri. Müq. et: türk dilində: *tüketim vergisi, verim eğrisi, yetersizlik ödemesi*; azərbaycan dilində: *birbaşa itkilər, çoxişlənən mallar* və s. N.Məmmədli yazır ki, terminologiyada alınmalar dilin kasıblığına dəlalət etmir, əksinə onun dil kontaktları hesabına zənginləşməsinin göstəricisi kimi çıxış edir.³

¹ Zülfikar H. Terim Konulu Yazılırlarıyla Türk Dili Dergisi // Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, 700. sayı, 2010, s. 489.

² Karahan A. Emin Özdemir // Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, 700. sayı, 2010, s. 548.

³ Məmmədli N. Alınma terminlər (1920-1995), Bakı: Elm, 1997, s. 109.

Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki alınma iqtisadiyyat terminlərini müxtəlif baxımdan təsnif etmək olar. Bunların içərisində alınma terminin hansı dilə məxsusluğu prinsipi əsas yerlərdən birini tutur. Bu prinsipi əsas götürərək tədqiq etdiyimiz dillərdəki alınma iqtisadiyyat terminlərini iki qrupa ayırmaq olar: 1. Ərəb və fars dillərindən alınma iqtisadiyyat terminləri; 2. Avropa dillərindən alınma iqtisadiyyat terminləri. Türk dilindəki ərəb və fars sözlərini nəzərdə tutaraq Ə.B.Ərcilasun yazır: “Osmanlı yazı dilinin bir çox nümunələri xalq dilində müşahidə olunmayan alınma ünsürlərlə doludur. Bu ünsürlər söz səviyyəsini aşmış, sintaktik səviyyəyə də qarışmışdır”.¹

Müasir türk və Azərbaycan dillərində ərəb və fars mənşəli yüzlərlə iqtisadiyyat termini işlənir. Aparığımız təhlil göstərir ki, hər iki dildə bu tip terminlər uyğun semantikaya malik olsalar da, müəyyən fonetik fərqlər də müşahidə olunur. Müq. et: *gümrük — gömrük, emtia — əmtəə, talep — tələb, sermaye — sərmayə, hizmet — xidmət, ihtisar — ixtisar, iktisat — iqtisad, resim — rüsum, sigorta — sığorta, tazminat — təminat, ihracat — ixracat* və s.

Bununla yanaşı, bu dillərin hər birində digər dildə olmayan ərəb və fars mənşəli terminlərə də rast gəlirik. Müq. et: *fiyat* “qiymət”, *ihale* “icarəyə vermə”, *ikramiye* “uduş”, *ziraat* “kənd təsərrüfatı”, *makbuz* “qəbz”, *kayit* “uçot”, *təsərrüfat* - türk dilində: “ekonomi, iqtisadi” və s.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərində özünü göstərən leksik qatlardan biri də Avropa mənşəli alınmalardır. S.Sadiqova yazır: “Son illərdə beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, ideologiyada, demokratik tərəqqidə ümumiliklərin mövcudluğu, Avropaya inteqrasiya dilin zənginləşməsi mənbələrinə də təsir edir. Hazırda Avropa mənşəli terminlər Azərbaycan dilində terminlərin yaranması üçün əsas mənbələrdəndir. Çünki yeni texnikaya, xüsusilə də informatika, telekommunikasiya, kibernetika, kosmik texnika ilə bağlı anlayışların funksionallaşması, demək olar ki, dünyanın bütün sivil dilləri kimi dilimizdə də termin və anlayışların alınma prosesi, əsasən beynəlxalq koordinasiyaya əsaslanır”.²

Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin böyük bir qismini Avropa mənşəli sözlər təşkil edir. Bu tip iqtisadiyyat terminlərini mənbə dil baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Latın dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *ajan* “agent”, *aktiv* “aktiv”, *maratoryum* “maratorium”, *enflasyon* “inflyasiya”; Azərbay-

can dilində: *agent, aqrar, aktiv, amortizasiya, aparat, artikl* və s.

2. Fransız dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *abone* “abunə”, *arbitraj* “arbitraj”, *banka* “bank”, banker “bankir”; Azərbaycan dilində: *arbitraj, avans, bankrot, dosye*, və s.

3. İngilis dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *banknot* “banknot”, *broker* “broker”, *dealer* “diler”, *bütçe* “büdcə”; Azərbaycan dilində: *brend, büdcə, çartinq, distributor, diler, vauçer* və s.

4. Yunan dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *liman* “liman”, mexanizma “mexanizm”, *strateji* “strategiya”, *baz* “1.baza; 2.bazis”; Azərbaycan dilində: *liman, mexanizm, bazis, krizis, ipoteka, parametr, texnika*, və s.

5. Alman dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *bençmark* “nümunə, etalon”, *istampa* “ştempel”, *standart* “standart”; Azərbaycan dilində: *veksel, ventil, formulyar* və s.

6. İtalyan dilindən alınma sözlər. Müq. et: türk dilində *firma* “firma”, *lira* “lirə”; Azərbaycan dilində: *lombard, akonto, saldo, valyuta* və s.

Avropa dillərindən alınmış iqtisadiyyat terminləri hər iki dildə fonetik baxımdan uyğun gəldiyi kimi, fərqlənə də bilər:

a) müasir türk və Azərbaycan dillərində fonetik baxımdan tam uyğun gələnələr. Müq. et: *aktiv — aktiv, opsiyon — opsiyon, arbitraj — arbitraj, bankrot — bankrot, dekorativ — dekorativ* və s.

b) müasir türk və Azərbaycan dillərində fonetik baxımdan fərqlənənlər. Müq. et: *ajan — agent, materyal — material, enflasyon — inflyasiya, makine — maşın, fon — fond* və s.

Avropa mənşəli iqtisadiyyat terminlərində müşahidə olunan bir cəhət də qeyd etmək lazım gəlir. Belə ki, Avropa dillərindən alınmış sözlərin bir qismi bu dillərin birində iqtisadiyyat termini kimi işləndiyi halda, digər dildə həmin sözə rast gəlmirik: a) türk dilində işlənilib, Azərbaycan dilində işlənməyən terminlər. Müq. et: *bençmark* “nümunə”, *meta* “əmtəə”, *mobilya* “mebel”, *döviz* “valyuta”, *pozisyon* “mövqe”; b) Azərbaycan dilində işlənilib, türk dilində işlənməyən terminlər. Müq. et: *aqrar, amortizasiya, aparat, lombard, trest, vauçer, valyuta, aksiz, veksel, sex* və s.

Beşinci yarımfəsil “**Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərində kalka**” adlanır. Müasir türk və Azərbaycan dillərində terminologiyanın, o cümlədən iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında kalka üsulu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu üsulla termin və termin-söz birləşmələrinin yaranması son illərdə daha intensiv xarakter almışdır və bu yolla yaranan terminlər struktur-semantik baxımdan çox zəngin olub, rəngarəng formal-qrammatik əlamətləri ilə seçilir.

N.Xudiyev yazır ki, ədəbi dilə sözlərin kalka yolu ilə gətirilməsi öz-

¹ Ercilasun A.B. Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ yayınları, Ankara: 2007, s. 458.

² Sadiqova S. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində termin yaradıcılığı prosesi, Bakı: Elm, 2010, s. 139.

özlüyündə incə və diqqət tələb edən məsələdir. Çünki mənbə dildə məqbul görünən söz kalka edildikdə uyğunsuzluqlar baş verə bilər. Eyni zamanda, kalka yaradıcılığına aludə olmaq dildə standartlaşmaya, qeyri-dəqiqliyə, qeyri-təbiiyyə gətirib çıxara bilər.¹ Müasir türk və Azərbaycan dillərində kalka üsulu ilə formalaşan iqtisadiyyat terminlərini quruluş baxımından iki əsas qrupa ayırmaq olar: 1) bir sözdən ibarət olan kalkalar. 2) bir neçə sözdən ibarət olan kalkalar. Müasir türk və Azərbaycan dillərində kalka üsulu ilə formalaşan terminləri tərkibindəki sözlərin həqiqi, yaxud məcazi mənada işlənməsi baxımından nominativ mənə əsasında əmələ gələnlər: türk dilində: *Borçları Ödeyememezlik Riski* (ingiliscə *default risk*) (TCMB), Azərbaycan dilində: *geniş bazar* (ingiliscə *brood market*) (İİTL, I, s. 280); məcazi mənə əsasında əmələ gələnlər: türk dilində: *Ayı Piyasası* (ingiliscə *bear market*) (TCMB), Azərbaycan dilində: *“ayılar bazarı”* (ingiliscə *market of bears*) (İİTL, I, s. 82), həmçinin komponentlərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması baxımından da müxtəlif qruplara ayırmaq olar.

Dissertasiya işinin II fəslı “Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin struktur xüsusiyyətləri” adlanır və 6 yarım fəslı əhatə edir. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin müəyyən qismini sadə quruluşlu terminlər təşkil edir ki, **“Müasir türk və Azərbaycan dillərində sadə quruluşlu iqtisadiyyat terminləri”** adlanan birinci yarım fəsil də məhz buna həsr olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, müasir türk və Azərbaycan dillərində iki və üç hecalı iqtisadiyyat terminləri daha çox işlənir. Əksəriyyətini alınma sözlər təşkil edən üç və daha artıq hecalı sözlərin sadə söz kimi qavranılması həmin leksemlərin mənimsənilməsi dildə daxili forma fərqləndirməsi, yəni morfem üzvlənməsi xüsusiyyətini, demək olar ki, itirməsi ilə bağlıdır. Bu səbəbdən də ərəb dilinin [xrc] üç samitli kökündən nəşət tapması şübhə doğurmayan və *xərc*, *ixrac*, *məxaric*, *məxrəc* kimi sözlərlə tam təbii koqnat münasibətlərində olan *ihracat/ixracat* terminləri istər müasir türk, istərsə də Azərbaycan dillərində sadə söz kimi dəyərləndirilir. Belə ki, flektiv quruluşlu dil olması etibarilə ərəb dili üçün xas olan daxili fleksiya imkanlı derivasiya üsulları türk və Azərbaycan dilləri üçün xarakterik deyil və bu dil daşıyıcıları da şəkilçi morfemin iştirak etmədiyi sözdüzəldici modelləri adekvat dərk etməkdə və müvafiq morfem üzvlənməsinə məruz qoymaqda çətinlik çəkirlər. Digər tərəfdən elə situasiyaları da izləmək olar ki, alınma söz daxili fleksiya sayəsində meydana gəlməyib, lakin şəkilçi morfemi türk və Azərbaycan dili daşıyıcıları üçün “tanınma əmsalı” çox aşağı olduğu üçün o (həmin çox-hecalı iqtisadiyyat termini) hər iki dildə sadə söz kimi qavranılır. Məsələn,

¹ Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü, Bakı: Maarif, 1989, s. 206.

sabotaj termininin müasir mənə yükündə sabo “ayaqqabı növü” sözünə yaxın mənə axtarmaq çətin olsa da, etimoloji dəyərləndirmələr həmin istilahın XV əsrdə Hollandiya manifakturalarında işi pozmaq, yəni sabotaj etmək məqsədilə taxta ayaqqabı növü olan saboların dəzgahların ağızına qoyulması hadisəsilə birbaşa bağlıdır. *Sabot*, yəni “*sabo*” sözünə əlavə edilən *age* morfeminin fransızca tələffüz formasında mənimsənilən sabotaj sözü həmin şəkilçi morfemin türk və Azərbaycan dilləri üçün tanınma əmsalının aşağı olması səbəbiylə morfem üzvlənməsinə məruz qalmır və sadə quruluşlu söz kimi qavranılır.

II fəslin ikinci yarım fəslı “Müasir türk və Azərbaycan dillərində düzəltmə quruluşlu iqtisadiyyat terminləri” adlanır. Məlum olduğu kimi, həm türk, həm də Azərbaycan dili iltisacı dillər tipinə aiddir. Bu tipə daxil olan dillərdə morfoloji yolla söz yaradıcılığı əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Terminlər, o cümlədən də iqtisadiyyat terminləri aid olduğu dilin qrammatik qayda-qanunlarına uyğun şəkildə yaranır və dildə istifadə olunur. Morfoloji yolla termin yaradıcılığını nəzərdə tutaraq S.Sadıqova yazır ki, termin yaratmada morfoloji üsuldən istifadənin geniş yayılması elmin inkişafı ilə əlaqədar yaranmış anlayışların yeni terminlərlə ifadə edilməsi zərurətindən, alınma termin əvəzinə, Azərbaycan dilinin öz qanunları əsasında yeni vahidlərin düzəldilməsi meyindən yaranır: “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində morfoloji üsulla terminlərin yaradılması üçün olduqca geniş imkanlar vardır”.¹ Müasir türk və Azərbaycan ədəbi dillərində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemləri üç qrupa ayırmaq olar: 1. Hər iki dildə iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər; 2. Azərbaycan dilində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər; 3. Türk dilində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər.

Birinci qrupa daxil olan morfemlər digər qruplara daxil olan morfemlərlə müqayisədə həm kəmiyyətə çoxdur, həm də geniş mənə çalarlıqlarına malikdir. Bu qrupa daxil olan sözdüzəldici şəkilçilər aşağıdakılardır:

a) -çı, -çi, -çu, -çü şəkilçisi. Müq. et: türk dilində: gümrükçü “gömrükçü”, mühəssəsbeçi “hesabdar”, selemçi “sələmçi”; Azərbaycan dilində: dinamitçi “birjada etibarlı malları, qiymətli kağızları satan, enerjili ticarətçi”, komisiyonçu “üzərinə komisiyon xidmətini göstərmək öhdəliyini götürmüş şəxs, vasitəçi agent” və s.

b) -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçisi. Müq. et: türk dilində: *varlık* “bir sahibkarın əlindəki ümumi pul ilə ölçülən dəyərlər”, *oynaklık* “qiymət dəyişkənliyinin ifadəsi”, *kefillik* “zəminlik”, ortaklık “ortaqlıq”; Azərbaycan dilində:

¹ Sadıqova S. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində termin yaradıcılığı prosesi, s.52-53.

asılılıq “iqtisadi subyektin başqa subyektlərin maddi və maliyyə dəstəyindən mövcudluğunun forması”.

c) -lı, -li, -lu, -lü şəkilçisi. Bu morfemin köməyi ilə yaranan iqtisadiyyat terminləri azlıq təşkil edir. Bunun səbəbi ondadır ki, -lı⁴ şəkilçisi daha çox atributiv adlar yaradır, əşya və hadisələri adlandırmaqdan çox onların əlamət və keyfiyyətini bildirməyə xidmət edir. Müq. et: türk dilində: *dalgalı (serbest) kur sistemi* “kursun heç bir müdaxilə olmadan qalxıb-enməsi” (TCMB), *kuponlu ihraclar* “daşınmaz əmlakın daimi faiz ödəməsi” (TCMB); azərbaycan dilində: *abunəli konsorsium* “borcun, yaxud yeni qiymətli kağızların yerləşdirilməsinə zəmanət verən konsorsium, sindikat” (İİTL, I, s.13), *adlı aksiya* “üzərində sahibinin adı yazılan və aksiya sahiblərinin reyestrində qeyd olunan qiymətli kağız” (İİTL, I, s. 17) və s.

ç) -ım, -im, -um, -üm şəkilçisi. Müq. et: türk dilində: bunalım, yatırım, üretim, tüketim; azərbaycan dilində: artım, yığıım və s.

d) -ma, -mə şəkilçisi. Müq. et: türk dilində: *düzenleme, anlaşma, kuşatma*; azərbaycan dilində: *alınma, aşınma, daşınma, doldurma, sənədləşmə* və s.

Bunlardan əlavə, tədqiq etdiyimiz dillərdə *-qi, -ki, -qu, -kü, -ği, -gi, -ğu, -gü, -ış, -iş, -uş, -üş, -ıq, -ik, -uq, -ük, -ar, -ər, -ır, -ir, -ur, -ür* şəkilçilərinin köməyi ilə də iqtisadiyyat terminləri meydana çıxır.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin yarıdılmasında aktiv iştirak edən yuxarıdakı morfemlərdən əlavə, bir sıra şəkilçilər vasitəsilə də iqtisadiyyat terminləri yaranır. Lakin iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında həmin şəkilçilərin rolu bir o qədər də böyük deyil. Bu qəbildən olan şəkilçilərə *-xana, -dar, -baz, -i⁴, -izm, -c, -kar, -iyyat, -inti⁴, -sel, -maq²* və digər morfemləri nümunə göstərmək olar. Müq. et: *türkcə hazinedar, hilebaz, sosializm; azərbaycanca dəftərxana, səhmdar* və s.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərinin üçüncü yarımfəsildə təhlili göstərir ki, bu dillərdə mürəkkəb iqtisadiyyat terminlərinin ortya çıxmasının iki əsas üsulu var:

1. Tabesizlik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri;
2. Tabelilik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri.

Birinci qrupa daxil olan terminlərin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, mürəkkəb termini əmələ gətirən komponentlər arasında tabesizlik əlaqəsi olur. Belə quruluşa malik olan mürəkkəb terminlər defislə yazılır. Müq. et: türk dilində: *alış-satış farkı, petro-dollar, alfa-beta princi*; azərbaycan dilində: *alqı-satqı, biznes-əməliyyat, biznes-plan* və s.

Müasir türk dilində tabesizlik əlaqəsi əsasında yaranan mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminləri Azərbaycan dilində işlənən mürəkkəb quruluşlu

iqtisadiyyat terminlərindən bir cəhətə görə fərqlənir. Belə ki, bu dildə feli bağlamanın feli sifətlə birləşməsi nəticəsində mürəkkəb quruluşlu iqtisadiyyat terminləri yaranır. Müq. et: *ayarlanabilir sabit kur sistemi* “sabit məzənnə kurs sistemi” (UIS, s. 110), *kaynaklanabilir* “mənbə ilə əlaqələndirilə bilən” (MİTS, s. 128) və s.

İkinci qrupa daxil olan iqtisadiyyat terminləri də öz növbəsində iki yarımqrupa ayrılır:

- a) leksik-sintaktik üsulla yarananlar;
- b) morfoloji-sintaktik üsulla yarananlar.

Leksik-sintaktik üsulla yaranan terminlərdə morfoloji vasitələrdən istifadə olunmur. Sözlər yanaşma əlaqəsi əsasında birləşir və yeni bir anlayışı ifadə edən termin əmələ gətirir. Müq. et: türk dilində: *arakanca ticareti* “daha az gəlir gətirən müəyyən miqdar pulu borc alaraq alınan krediti daha çox gəlirli sahəyə investisiya qoyulması” (TCMB), *tutsat* “ipoteka krediti” (TCMB); azərbaycan dilində: *düzbucaq* “maliyyə bazarlarının konyuktur təhlilində qiymətlərin qrafik üzərində düzbucaq yaratdığı hərəkəti bildirən termin” (İİTL, I, s. 206), *pərakəndə satış* “1) ədədlə, yaxud kiçik miqdarda satılan və ya alınan əmtəə; 2) şəxsi və ya məişət istehlakı üçün əmtəənin kiçik ədədli satışı” (İİTL, II, s. 192) və s.

Morfoloji-sintaktik üsulla yaranan iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında morfoloji əlamətlərdən istifadə olunur. Burada həm leksik, həm də qrammatik şəkilçilərə rast gəlmək mümkündür. Morfoloji-sintaktik üsulla yaranan iqtisadiyyat terminlərini bir neçə yarımqrupa ayırmaq mümkündür. Bunların içərisində idarə əlaqəsi əsasında yaranan mürəkkəb iqtisadiyyat terminləri xüsusi yer tutur.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərinin təhlili göstərir ki, sadə və söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri ilə müqayisədə mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminləri nisbətən az işlənir. Söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri bu baxımdan daha aparıcı mövqeyə malikdir.

Sadə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri **“Müasir türk və Azərbaycan dillərində sadə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri”** adlanan dördüncü yarımfəsildə nəzərdən keçirilir. Bu tip terminləri üç qrupa ayırmaq mümkündür:

1. I növ təyini söz birləşməsi qəlibində formalaşanlar;
2. II növ təyini söz birləşməsi qəlibində formalaşanlar;
3. III növ təyini söz birləşməsi qəlibində formalaşanlar.

I növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tip terminlərin formalaşmasında qrammatik əlaqəni ortya çıxaran heç bir qrammatik əlamət iştirak etmir:

a) hər iki komponenti isimlərlə ifadə olunan terminoloji söz birləşmələri. Müq. et: türk dilində: *karma ekonomi, baz puan, çekirdek enflasyon*; azərbaycan dilində: *çərçivə müqavilə, bazis zərərlər* və s.

b) birinci komponenti sifətlər, ikinci komponenti isə isimlərlə ifadə olunan terminoloji söz birləşmələri. Müq. et: türk dilində: *açığ pozisyon, basit faiz, egzotik opsiyonlar*; azərbaycan dilində: *qarışıq banklar, məcburi ehtiyat, riyazi model* və s.

c) birinci komponenti saylar, ikinci komponenti isə isimlərlə ifadə olunan terminoloji söz birləşmələri. Müq. et: türk dilində: *birinci piyasa, ikinci piyasa*; azərbaycan dilində: *birinci risk, ikinci bazar* və s.

ç) birinci komponenti müxtəlif şəkilçilərlə formalaşan feli sifətlər, ikinci komponenti isə isimlərlə ifadə olunan terminoloji söz birləşmələri. Müq. et: türk dilində: *birikmiş faiz, yönetilen kur*; azərbaycan dilində: *bərpəolunmaz xərclər, hesablanan göstəricilər* və s.

İkinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri həm türk, həm də Azərbaycan dilində birinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərindən öz strukturuna görə fərqlənir. Məsələ ondadır ki, ikinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin ikinci komponenti mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edir. İkinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri həm türk, həm də Azərbaycan dilində kifayət qədər çox işlənir. Belə iqtisadiyyat terminlərinə türk dilində işlənən *alım opsiyonu, aktarım mexanizması, boğa piyaması, döviz kuru, merkez bankası, Azərbaycan dilində işlənən avtomobil vergisi, bələdiyyə istiqrazları, çəki əmsalı, dünya bazarı, hüquq məsləhətçisi* (İİTL, I, s. 309), *xidmət tarifləri* (İİTL, I, s. 326), *sınaq dövrü* (İİTL, II, s. 279) kimi terminləri nümunə göstərmək olar.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində ikinci növ təyini söz birləşmələri modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərini komponentlər arasındakı semantik bağlılıq baxımından üç qrupa ayırmaq olar:

1. Birinci tərəf ikinci tərəfin səciyyəvi əlamətlərini ifadə edir.
2. Birinci tərəf ikinci tərəfin xüsusi adını bildirir.
3. Birinci tərəf ikinci tərəfin konkret növünü bildirir

İkinci növ təyini söz birləşməsi şəklində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin müəyyən qismində terminin birinci komponenti ikinci komponenti səciyyəvi cəhətlərinə görə təyin edir. Müq. et: türk dilində: *ayı piyaması* (TCMB), *risk primi*; azərbaycan dilində: *agent haqqı* (İİTL, I, s. 19), *smeta sənədləri* və s.

İkinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin bir qismində də birinci komponent ikinci komponentin xüsusi

adını bildirməyə xidmət edir. Müq. et: türk dilində: Cobb-Web kuramı (ES, s. 139), Cournot Duopol modeli (ES, s. 141); azərbaycan dilində: Brukins modeli (İİTL, I, s. 144), Censon şərti (İİTL, I, s. 152) və s.

İkinci növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin müəyyən qismində isə birinci komponent ikinci komponentin konkret növünü bildirir. Müq. et: türk dilində: altın standartı (ETS), kâr payı (ETS), insan sermayesi (ETS); azərbaycan dilində: alıcı opsiyonu (İİTL, I, s. 30), deflyasiya siyasəti (İİTL, I, s. 169), ehtiyat valyutası (İİTL, I, s. 209) və s.

Sadə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin müəyyən qismi III növ təyini söz birləşməsi qəlibində formalaşır. Bu tip terminləri I və II növ təyini söz birləşməsi modelində formalaşan terminlərdən fərqləndirən əsas cəhət birləşmənin birinci komponentinin yiyəlik hal şəkilçisi, ikinci komponentinin isə mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etməsidir.

II fəslin beşinci yarımfəslə "Müasir türk və Azərbaycan dillərində mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri" adlanır. Araşdırmalar göstərir ki, müasir türk və Azərbaycan dillərində istifadə olunan iqtisadiyyat terminlərinin böyük bir qismi sadə deyil, mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşır. Belə quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərini sadə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərindən fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, burada ən azı üç söz birləşərək terminləşir və müəyyən bir anlayışı bildirməyə xidmət edir. Hər hansı bir dildə meydana çıxan terminlər, xüsusən söz birləşməsi modelində formalaşan terminlər həmin dilin leksikası və qrammatik qayda-qanununa görə ortaya çıxır. Bu mənada V.V.Vinoqradovun aşağıdakı fikri ilə razılaşmaq lazım gəlir: "Məlumdur ki, hər şeydən əvvəl sözlər nominativ, yaxud definitiv funksiyanı yerinə yetirirlər. Yəni ya dəqiq ifadə vasitəsi olurlar (bu halda onlar adi işarələrdir), ya da məntiqi təyinetmə vasitəsi kimi çıxış edirlər (bu zaman onlar elmi termindir)".¹ Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərini komponentlərinin ifadə olunması baxımından aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin birinci komponenti sözlə, ikinci komponenti isə söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Müq. et: türk dilində: Açıq Ticaret Sistemi (TCMB), Dış Ticaret Açığı (UIS, s. 242); azərbaycan dilində: baş kredit sərəncamçısı (İİTL, I, s. 98), dolayı kapital qoyuluşu (İİTL, I, s. 191) və s.

b) Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat termi-

¹ Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.: «Высшая школа», 1975, с. 12-13.

ninin birinci tərəfi sözlə, digər tərəfi isə söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Lakin bu zaman təyin edən tərəf bütövlükdə söz birləşməsinə aid olmur, yalnız onun ikinci komponentini təyin edir. Müq. et: türk dilində: Tüketici Fiyat Endeksi (ETS), Altın Döviz Standartı (UİS, s. 22); azərbaycan dilində: bankın teleqraf kodu (İİTL, I, s. 95), emissiya qiymətli kağızları (İİTL, I, s. 219-220), əhəlinin alıcılıq qabiliyyəti (İİTL, I, s. 225) və s.

c) Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərinin hər iki komponenti söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Bu tip iqtisadiyyat terminlərində ən azı dörd söz işlənir. Müq. et: türk dilində: Birləşmiş Millətlər Kapital Geliştirme Fonu (UİS, s. 164), İslam İşbirliyi Təşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliyi Daimi Komitesi (UİS, s. 385-386); azərbaycan dilində: alqı-satqı müqavilələrinin bağlanma formaları (İİTL, I, s. 32-33), birja müştərilərinin oyun xətti (İİTL, I, s. 128), dövlət qiymətli kağızların bazar növləri (İİTL, I, s. 200) və s.

Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri ilə bağlı problemlərdən biri də bu tip terminlərin tərəflərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasıdır.

a) isim+isim+isim sxemində formalaşanlar. Müq. et: türk dilində: Merkez Bankası Müdahəlesi (TCMB), Döviz Kuru Rejimləri (TCMB); azərbaycan dilində: ailə başçısının sərvəti (QİİTL, s. 15), bank holdinq şirkəti (QİİTL, s. 54-55) və s.

b) sifət+isim+isim sxemində formalaşanlar. Müq. et: türk dilində: Açıq Piyasa İşlemləri (TCMB), azərbaycan dilində: açıq bazar əməliyyatları (QİİTL, s. 10), daxili dövlət borcu (QİİTL, s. 93) və s.

c) isim+sifət+isim sxemində formalaşanlar. Müq. et: türk dilində: Afrika Ekonomik Topluluğu (UİS, s. 12-13), Avropa Toplumsal Fonu (UİS, s. 105); azərbaycan dilində: bankların passiv əməliyyatları (QİİTL, s. 57-58), dövlət qiymətli kağızları (QİİTL, s. 107) və s.

ç) sifət+sifət+isim sxemində düzənlər. Müq. et: türk dilində: Değişken Faizli İhraçlar (TCMB), Münhasır Ekonomik Bölge (UİS, s. 533); azərbaycan dilində: çevik iqtisadi siyasət (QİİTL, s.91), dövrəli qiymətli kağızlar (QİİTL, s.104), əsas qiymətli kağızlar (QİİTL, s.137) və s.

d) feli sifət+isim+isim sxemində qurulanlar. Müq. et: türk dilində: Yönetilen Kur Rejimi (TCMB), azərbaycan dilində: aşağı salınmış ixrac qiyməti (QİİTL, s. 30-31), cəmlənmiş (məhdud) artım strategiyası (QİİTL, s. 88), daşınmaz əmlak registri (QİİTL, s. 95) və s.

İkinci fəslin sonuncu yarım fəslə "Müasir türk və Azərbaycan dillərində abbreviaturalar" adlanır. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərində müşahidə olunan xüsusi strukturlardan biri də abbreviaturalardır. Dilçilikdə abbreviaturaların müxtəlif növlərini fərqləndi-

rirlər: hərfi abbreviaturalar, hərfi-səsli (qarışıq) abbreviaturalar və səsli abbreviaturalar.¹ Abbreviaturanın göstərilən növləri bu və ya digər dərəcədə tədqiq etdiyimiz dillərdəki iqtisadiyyat terminlərində də özünü göstərir.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində abbreviatura əsasında meydana çıxan iqtisadiyyat terminlərini müxtəlif prinsiplər əsasında qruplaşdırmaq mümkündür. Abbreviatura üsulu ilə meydana çıxmış iqtisadiyyat terminlərini iki qrupa ayırmaq olar:

1. Mənbə dildəki söz birləşməsi əsasında meydana çıxan abbreviaturalar. Bu tip abbreviaturalar mənbə dildəki xüsusi ad və ifadələrin baş hərfləri əsasında meydana çıxır. 2. Reseptor dildəki söz birləşməsi əsasında meydana çıxan abbreviaturalar. Bu tip abbreviaturalar termini alan dildəki xüsusi ad və ifadələr əsasında qurulur. Xüsusi ad və yaxud ifadə reseptor dilə tərcümə olunur, sonra isə xüsusi adı və yaxud ifadəni alan dilin materialı əsasında abbreviatura yaradılır. Müasir türk və Azərbaycan dillərində işlənən iqtisadiyyat terminlərinin abbreviaturalarını başqa bir prinsiplə də qruplaşdırmaq olar. Bunu struktur-fonetik prinsip də adlandırmaq mümkündür. Bu prinsiplə tədqiq etdiyimiz dillərdəki iqtisadiyyat terminlərinin abbreviaturalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1). Hərflər inisialları şəklində formalaşan abbreviaturalar. Bu tip abbreviaturalar yalnız samit səslərdən ibarət olur. Bütün dünya dillərində məşhur olan hərflər inisiallarının ümumi orfoepiya qaydalarına görə, onların tələffüzü zamanı hər bir hərflərin əlifbadakı adına əsaslanmaq lazımdır. 2). Abbreviaturalardakı sait və samit səsləri ifadə edən hərflərin əsasında meydana çıxan abbreviaturalar. 3). Qarışıq, yəni səs və hərflərin müxtəlif kombinasiyası əsasında meydana çıxan abbreviaturalar.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin araşdırılması aşağıdakı **nəticələri** əldə etməyə imkan verir:

1. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Türkiyə Respublikası ilə hərtərəfli əlaqələrini genişləndirdiyi bir dövrdə iqtisadi münasibətlər prioritet əhəmiyyət kəsb etmişdir. Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikasının coğrafi yerləşim, təbii qaynaq zənginliyi və s. baxımından fərqliliyi bilavasitə həmin faktorlara istinad edən milli iqtisadiyyatların sahə prioritetlərini formalaşdırmışdır ki, bu da öz növbəsində müasir türk və Azərbaycan dillərinin iqtisadiyyat terminlərinin eyni deyil, fərqli tematik qruplar çərçivəsində nəzərdən keçirilməsini labüd etmişdir.

2. Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki iqtisadiyyat terminləri etimoloji baxımdan türk, alınma; morfoloji baxımdan sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşludur. Sadə quruluşlu iqtisadiyyat terminləri arasında türk

¹ Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü, Bakı: Maarif, 1989, s. 11.

mənşəli terminlər azlıq təşkil etdiyi halda, düzəltmə quruluşlu terminlər arasında türk mənşəlilərin üstünlük təşkil etdiyini söyləmək mümkündür. Hər iki dildə mürəkkəb quruluşa malik türk mənşəli iqtisadiyyat terminləri geniş dairədə işlənir. Müasir türk və Azərbaycan dillərində türk mənşəli iqtisadiyyat terminlərinin böyük bir qismi söz birləşməsi şəklində formalaşır və bu tip iqtisadiyyat terminləri geniş işləkliyə malikdir.

3. Müasir türk və Azərbaycan dillərindəki alınma iqtisadiyyat terminlərini ərəb-fars mənşəli sözlər və Avropa dillərindən mənimsəmələr olaraq iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup alınmalar daha qədim layı təşkil edir və müəyyən fonetik fərqliliklər fonunda yüksək, səviyyədə semantik ekvivalentliyə malikdir. İkinci qrup alınmaların, demək olar ki, mütləq əksəriyyətinin interleksem statuslu terminlər təşkil edir. Onların nəinki bu iki qohum dildə, eləcə də qohum olmayan, lakin qloballaşan dünyanın iqtisadi inteqrasiya mexanizmlərinə cəlb olunmuş istənilən xalqın dilində az və ya çox dərəcədə təkrarlanması labüddür.

4. Araşdırmalar əsasında məlum olmuşdur ki, müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərinin formalaşmasında kalka üsulu xüsusi əhəmiyyətə malikdir və bu üsulla termin və termin-söz birləşmələrinin yaranması son illərdə daha intensiv xarakter almış və bu yolla yaranan terminlər struktur-semantik baxımdan çox zəngin olub, rəngarəng formalqrammatik əlamətləri ilə seçilir.

Müasir türk və Azərbaycan dillərində kalka vasitəsilə formalaşan iqtisadiyyat terminlərini, komponentlərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması baxımından aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: a) hər iki komponenti isimlərdən ibarət olan; b) birinci komponenti sifət, ikinci komponenti isə isimdən ibarət olan; c) birinci komponenti say, ikinci komponenti isə isimdən ibarət olan iqtisadiyyat terminləri. Kalka üsulu ilə formalaşan iki komponentli iqtisadiyyat terminlərində ən çox müşahidə olunan isim-isim və sifət-isim quruluşlu birləşmələrdir. Kalka üsulu ilə formalaşan üç və daha çox sözdən ibarət iqtisadiyyat terminlərini aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: a) hər üç komponenti isimlərdən ibarət olan; b) birinci komponenti sifətlərdən, ikinci və üçüncü komponenti isə isimlərdən ibarət olan; c) birinci və ikinci komponenti sifətlərdən, üçüncü komponenti isə isimlərdən ibarət olan; ç) birinci komponenti feli sifətlərdən, ikinci və üçüncü komponenti isə isimlərdən ibarət olan iqtisadiyyat terminləri. Müasir türk və Azərbaycan dillərində kalka üsulu ilə formalaşan iki sözdən ibarət iqtisadiyyat terminlərində olduğu kimi, üç və daha çox sözdən ibarət iqtisadiyyat terminləri də “isim-isim-isim”, “sifət-isim-isim”, “sifət-sifət-isim” quruluşlarında müşahidə olunur. Digər struktur variantlar bu tip iqtisadiyyat terminlərində az işlənir. Kalka yolu ilə yaranmış iqtisadiyyat terminlərinin ya hər iki tə-

rəfi, ya da tərəflərindən biri alınma mənşəlidir.

5. Müasir türk və Azərbaycan ədəbi dillərində iqtisadiyyat terminlərinin bir hissəsini də düzəltmə quruluşlu terminlər təşkil edir. Bu terminlərin yaranmasında iştirak edən morfemləri üç qrupa ayırmaq olar: 1) hər iki dildə iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər (məhsuldar morfemlər $-çi^4$, $-lıq^4$, $-lı^4$, $-sız^4$, $-im^4$, $-ma^2$, $-qi^4$, $-ği^4$, $-ış^4$, $-ıq^4$, $-ar^2$, $-ır^4$; daha az məhsuldar morfemlər: $-xana$, $-dar$, $-baz$, $-i^4$, $-izm$, $-c$, $-kar$, $-iyyat$, $-ıntı$ $-sel$, $-maq^2$); 2) yalnız Azərbaycan dilində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər; 3) yalnız türk dilində iqtisadiyyat terminlərinin yaranmasında iştirak edən morfemlər.

6. Müasir türk və Azərbaycan dillərində mürəkkəb quruluşa malik iqtisadiyyat terminlərinin təhlili göstərir ki, bu dillərdə mürəkkəb iqtisadiyyat terminlərini iki əsas qrup çərçivəsində fərqləndirmək olar: a) tabesizlik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri; b) tabelilik əlaqəsi əsasında formalaşan iqtisadiyyat terminləri. Birinci qrupa daxil olan terminlərin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, mürəkkəb termini əmələ gətirən komponentlər arasında tabesizlik əlaqəsi olur. İkinci qrupa daxil olan iqtisadiyyat terminləri də öz növbəsində iki yarımqrupa ayrılır: a) leksik-sintaktik üsulla yarananlar; b) morfoloji-sintaktik üsulla yarananlar.

7. Müasir türk və Azərbaycan dillərində söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminlərini quruluş baxımından iki qrupa ayırmaq olar: 1. Sadə söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri; 2. Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri. Sonuncuya daxil olan iqtisadiyyat terminlərini komponentlərinin ifadə olunması baxımından aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: a) birinci komponenti sözlə, ikinci komponenti isə söz birləşməsi ilə ifadə olunan; b) komponentlərin biri sözlə, digəri isə söz birləşməsi ilə ifadə olunan iqtisadiyyat terminləri; c) hər iki komponenti söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Mürəkkəb söz birləşməsi modelində formalaşan iqtisadiyyat terminləri daha çox isim+isim+isim, sifət+ isim +isim, isim+sifət+isim, sifət+sifət+isim, feli sifət+isim +isim modelində gerçəkləşir.

8. Müasir türk və Azərbaycan dillərində iqtisadiyyat terminlərində müşahidə olunan xüsusi strukturlardan biri də abbreviaturalardır. Bu dillərdəki abbreviatura əsasında meydana çıxan iqtisadiyyat terminlərini aid olduğu və ötürücülük funksiyasını icra edən dilin iştirakına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: a) mənbə dildəki söz birləşməsi əsasında meydana çıxan abbreviaturalar. Bu tip abbreviaturalar mənbə dildəki xüsusi ad və ifadələrin baş hərfləri əsasında meydana çıxır; b) reseptor dildəki söz birləşməsi əsasında meydana çıxan abbreviaturalar. Bu tip abbreviaturalar isə mənbə dildəki xüsusi adlar və ifadələr əsasında deyil, termini alan dildəki

xüsusi ad və ifadələr əsasında qurulur. Tədqiq edilən dillərdə işlənən abbreviatura xarakterli iqtisadiyyat terminlərini tərtib prinsipinə görə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür: 1) inisial hərflərə istinad edən, 2) birləşmələrin ilk sait və samit səslərinin birləşməsinə istinad edən; 3) birləşmədəki sözlərin həm inisial hərf, həm də ilk səsinə istinad edən qarışıq tipli abbreviativ iqtisadiyyat terminləri.

Tədqiqatın əsas məzmunu aşağıdakı tezis və elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Müasir türk dilində işlənən iqtisadi terminlərin mənşəyinə dair. // Şərqsünaslığın aktual problemləri. Prof. V.Məmmədəliyevin 60 illik yubileyinə həsr edilmiş Respublika Elmi Konfransının materialları. 2002, s.239-241.

2. Türk dilində Avropa mənşəli iqtisadi terminlərin linqvistik xüsusiyyətləri. //Dil və ədəbiyyat nəzəri elmi-metodik jurnalı, №1, (33) BDU, 2002, s.22-24.

3. Müasir türk ədəbi dilində sintaktik üsulla yaranan iqtisadi terminlər. // «Şərqsünaslıq fakültəsinin 80 illiyinə həsr edilmiş Şərqsünaslığın aktual problemləri» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. 2003, s.277-279.

4. İqtisadi terminlərdə fonetik dəyişikliklərin səbəbləri haqqında. // Dil və ədəbiyyat nəzəri elmi-metodik jurnalı, №4, (38) BDU, 2003, s.19-21

5. Müasir türk və Azərbaycan dillərində kalka üsulu ilə əmələ gələn iqtisadiyyat terminləri. //Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı, №1, (43) BDU, 2005, s.15-17.

6.Terminoloji leksikanın xarakterik xüsusiyyətlərinə dair. // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Filologiya məsələləri, № 10, Bakı, 2009, s.20-29.

7. Müasir türk və Azərbaycan ədəbi dillərində morfoloji yolla yaranan iqtisad terminləri. //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Filologiya məsələləri, № 9, Bakı, 2010, s.201-215.

8. Çağdaş Türk və Azərbaycan dili iktisat terimlərinin etimoloji xüsusiyyətləri. // Turan İlim Fikir və Medeniyyət dergisi, Sayı 15, İstanbul, 2011, Aralık, s.69-77.

9. Аббревиатуры экономических терминов в современном турецком и азербайджанском языках. // Ленинградский Государственный Университет имени А.С.Пушкина. Вопросы филологической науки; Материалы III международной научной конференции 18 мая 2012 года Санкт-Петербург, УДК 80 (063) ББК 80 я 431, с.81-86.

10. Müasir türk dilində iqtisadi terminlər. //Akademik V.M.Məmmədəliyevin 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları. 2012, s.83-85.

11. «Место экономических терминов в лексикологии современного турецкого и Азербайджанского языков». // Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. Издательский дом Дмитрия Бурого, Научное издание. Язык и культура, Выпуск 15, том VIII (162), Киев 2012, с.112-117.

12. «Семантическая дифференциация экономических терминов в турецком и русском языках». //Министерство Образования Российской Федерации. Московский Государственный Лингвистический Университет, Вестник МГЛУ №3, (660), Москва – 2013, с.85-89

13. «Непроизводные экономические термины в современных турецком и азербайджанском языках». // ООО «Наука и образование Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки». Всероссийский научный журнал. www.online-science.ru, Краснодар, 2013, с.260-267.

14. Müasir türk və Azərbaycan dillərində semantik üsulla yaranan iqtisad terminləri. AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Qafqaz Universiteti. Əli Bəy Hüseynzadənin 150 və akademik Məmmədəğa Şirəliyevin 105 illik yubileyləri şərəfinə keçirilən Sələflər və Xələflər I Beynəlxalq Simpoziununun materialları, 22-24 oktyabr 2014-cü il, Bakı şəhəri, s.629-634.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В СОВРЕМЕННОМ ТУРЕЦКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка источников и использованной научной литературы.

Во введении обоснована актуальность темы, определены степень её разработанности, а также объект, цели и задачи, методологическая основа, научная новизна, теоретическая и практическая ценность исследования, даны сведения об апробации и структуре диссертации.

В пяти разделах первой главы диссертации «Лексико-семантические и гносеологические особенности экономических терминов в азербайджанском и турецком языках» исследуются характерные особенности экономических терминов в обоих языках, рассматриваются следующие тематические группы терминов: термины, выражающие названия международных и региональных экономических организаций; термины, связанные с деятельностью банков, страховых компаний, кредитно-финансовых учреждений; термины, связанные с налогами и пошлиной; термины, связанные с производством, торговлей и сферой обслуживания и т.д. Здесь же классифицируются экономические термины по происхождению: термины тюркского происхождения и заимствованные термины. Подробно рассматривается и оценивается роль калькирования при образовании новых экономических терминов. В данной главе экономические термины согласно их составу подразделяются на пять групп: простые; составные; сложные; термины, образованные на основе простых словосочетаний; термины, образованные на основе сложных словосочетаний.

Вторая глава диссертации называется «Структурные особенности экономических терминов в современном турецком и азербайджанском языках» и состоит из шести разделов, в которых прослеживаются особенности использования и количественная актуальность этих структурных типов в турецком и азербайджанском языках. Здесь подробно рассматриваются аббревиатуры, наблюдаемые в исследуемых языках, представляются структурные типы экономических терминов.

В «Заключении» диссертации обобщены основные научно-теоретические положения исследования.

THE ECONOMIC TERMS IN THE MODERN TURKISH AND AZERBAIJAN LANGUAGES

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusion, list of sources and used scientific literature.

In the introduction are set the relevance of the topic, the goals and objectives of the study is set out on the object and the subject of research, research methods, theoretical and practical importance, testing, and information about the structure of the thesis.

The first chapter of the thesis is called "Lexical-semantic and epistemological features of economic terms in the Azerbaijani and Turkish languages. In this chapter especially, in 5 parts, were investigated the characteristic features of economic terms in the Azerbaijan and Turkish languages, were considered topical groups of terms. (1. Terms expressing the names of international and regional economic organizations. 2. Terms related to the activities of banks, insurance companies and financial institutions. 3. Terms related to taxes and duties. Terms associated with the production, trade and services etc.). In the study classified the terms in according of their origin (1. Terms of Turkish origin. 2. Borrowed terms), evaluated the role of tracing the formation of new terms.

The second chapter is called "Structural features of economic terms in the modern Turkish and Azerbaijan languages". In this chapter, the economic terms according to their composition, are divided into five groups (1. Simple terms. 2. Derivative terms. 3. Compound terms. 4. Terms formed on the basis of simple phrases. 5. Terms formed on the basis of complex phrases), analyzed features and usage of quantitative relevance of these structural types in the Turkish and Azerbaijan languages and abbreviations observed in the studied languages, are represented as well as the structural types of the economic terms, formed by phrases, were analyzed their specific types.

In conclusion, of the study were summarized the ideas contained in the preceding pages of the thesis.

На правах рукописи

АФСАНА НАСИМИ кызы КУЛИЕВА

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ
В СОВРЕМЕННОМ
ТУРЕЦКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

5710.01 – Тюркские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2015

Каğıз formatı: 60x84 16/1
Sayı: 100 nüsxə
AMEA-nın mətbəəsində
çap olunmuşdur.